

3. A főnévi csoport

A főnévi csoport

Az első két lecke során már sokszor elhangzott, hogy a mondatban azt igyekeznek megérteni, hogyan épül fel a mondat a szavakból: bizonyos szavak bizonyos sorozata miatt *grammatikus*, más szófűzék viszont miért nem az. Itt-ott arra is utaltunk, hogy fontos szerepet fog betölteni a **szószint** és a **mondatszint** közt két közbülső nyelvi szint is: a **szókapcsolatok** (szószerkezetek, az angol szaknyelvben: *phrases*), valamint a **mondategységek** (tagmondatok, angolul: *clauses*) szintje.

Most rátérünk a szókapcsolatok egyik fajtájára, a **főnévi csoport** (vagy *főneves kifejezés*, angolul *noun phrase*) tárgyalására.

Előljáróban egy megjegyzés: Az alkalmazandó megközelítés a hagyományos magyar iskolai nyelvtanhoz képest elmozdul a 20. század strukturalista és generatív nyelvészetének az irányába, azonban nem tekinthető valódi bevezetésnek a *strukturalista-generatív* mondatban. Jelen kurzus nyelvészetből inkább egy bevezetés bevezetése, mert fő célja a bibliai héber szintaxis megértetése a leíró nyelvészet szintjén, valamint a szövegolvasáshoz szükséges nyelvi készségek fejlesztése. Remélhetőleg segítséget nyújt a héberről szóló angol nyelvű nyelvészeti szakirodalom feldolgozásához is. Ezért a bemutatandó (talán sajátos) fogalmi rendszer valahol félúton van a különböző „standard” megközelítések között.

Az a hallgató, aki behatóbban kíván nyelvészettel foglalkozni, megtalálja a különböző kortárs nyelvészeti irányzatokat bemutató kurzusokat. Egyes elméletek, módszertanok alkalmazása a bibliai héberre ráadásul sok esetben még nem is kellőképp feltárt kutatási terület. Annyit érdemes azonban megjegyezni, hogy sok bevezetendő fogalom (így a *főnévi csoport*) mögött olyan megfontolások, történeti vagy fogalmi előzmények is vannak, lehetnek, amelyekre nem térünk ki, viszont amelyekről érdemes tudnia annak, aki nyelvészettel kíván a jövőben foglalkozni, és használni szeretné ezeket a fogalmakat.

A *főnévi csoport* (NP) olyan szószerkezet, amely **főnévi funkciót** tölt be a mondatban. A következő táblázat (1. ábra) példái bemutatják, hogy szavak – néha rövid, néha egészen hosszú – sorozata képes ugyanazt a funkciót betölteni a mondatban, mint egyes főnevek, hogy egyik helyettesíthető a másikkal:

FŐNÉVI FUNKCIÓ	PÉLDA FŐNÉVVEL	PÉLDA FŐNÉVI CSOPORTTAL
alany (vö. <i>ki alszik?</i>)	<i>János alszik.</i>	A három széparcú kisleány alszik.
névszói állítmány	<i>János kereskedő.</i>	<i>János régi könyveket árusító kereskedő.</i>
tárgy (vö. <i>kit szeret?</i>)	<i>János szereti Ferit.</i>	<i>János szereti azt a fiút, aki osztálytársa volt.</i>
helyhatározó	<i>János Madridban lakik.</i>	<i>János egy EU-tagállam fővárosában lakik.</i>
birtokos jelző	<i>János új regénye izgalmas.</i>	<i>Kiss János, a fiatal író új regénye izgalmas.</i>

1. ábra: Főnevek és főnévi csoportok azonos funkciókat töltenek be egy-egy mondatban.

A példákból már sejthető, hogy a főnévi csoportok sokfélék lehetnek: főnév névelővel, mennyiség- és minőségjelzővel, birtokos szerkezet, tulajdonnév stb. A főnévi csoportnak azonban mindig van egy **alaptagja** (az angol szakirodalomban: *head*; a magyar szakirodalomban: *fej*), amely kötelezően főnév.¹ Ezt az alaptagot **módosíthatja** többek között egy minőségjelző (például: *széparcú*), egy mennyiségjelző (a fenti példában: *három*), egy birtokos jelző (fentebb: *egy EU-tagállam*), egy vonatkozó mellékmondat (*aki osztálytársa volt*) vagy egy értelmező (*a fiatal író*) is. Bár a kortárs szintaxiselméletek másképp

¹ Igazság szerint a *főnévi csoport* elnevezés ezzel függ össze. A Chomskyánus szintaxisban és „rokonaiban” a főnévi csoport (NP) feje főnév (N), az igei csoport (VP) feje ige (V), az előljárós csoport (PP) feje előljáró (P), stb.

vélekednek erről, mi didaktikai okokból a főnévi csoport részének fogjuk tekinteni a névelőt (*a, az, egy*) és a mutató „névmást”² (a példánkban: *azt*) is.

A főnévi csoport belső szerkezetének a megértése a mai napig fontos kutatási terület számos mondattani elméletben. Mi a bibliai héber szempontjából érdekes és fontos típusokat, azok jellegzetességeit, héberbeli sajátosságait fogjuk áttekinteni, elsősorban a következő órákon, de a témára a félév során később is visszatérve, például a nonfinit igealakok és a vonatkozó alárendelések kapcsán.

A jelenségkört előkészítendő, e heti **feladatuk** a melléknév és a névelő viselkedésének a megfigyelése lesz a bibliai héber főnévi csoportban. Előbb néhány gondolatot összefoglalok a melléknév és a határozott névelő funkcióival kapcsolatban, a félév során használt tankönyv, Bill T. Arnold és John H. Choi, *A Guide to Biblical Hebrew Syntax* (Cambridge University Press, 2003) 2.5 és 2.6 fejezetei (pp. 24–32) alapján. A két téma további kifejtése példák segítségével megtalálható ott (és majd talán valamikor megtalálható lesz a készülő tankönyvben is). Az Önök feladata azonban nem az ott leírtak megértése, hanem **felfedezése**: az alábbi néhány támpont segítségével fognak egy szabadon kiválasztott szövegen dolgozni, és remélhetőleg minél több mindent személyesen felfedezni a tankönyvben leírtak közül.

A melléknév mondattani funkciói

Milyen szerepeket tölthet be a melléknév a mondatban? A melléknév *mondattani funkciói* kapcsán azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen mondatrész lehet melléknév. A melléknév két jellegzetes használata:

- (a) **Minőségjelző** (a tankönyvünkben: *attributive*): például הָעִיר הַגְּדֹלָה 'nagy város' (Gen. 10:12).
- (b) **Névszói állítmány** (*predicate*): például עֲוֹנִי גָדוֹל 'nagy az én bűnöm' (Gen. 4:13).

A melléknév harmadik funkciója a **főnévként használt melléknév** (angolul: *substantive*), amikor a melléknév a főnév mondatrészi funkcióit tölti be. A *piros* szó a következő mondatokban a *piros lufi* helyett áll, vagyis ott jelenik meg, ahol amúgy főnévre számítanánk (mintha angolul *the red one* szerepelne): *A piros repült el* [alany]. *A kedvencem a piros* [névszói állítmány]. *A pirost szeretném* [tárgy]. *A katicabogár a piroson mászott* [helyhatározó]. *A pirosban bíztam, hogy nem repül el* [állandó határozó]. *A pirosnak a madzagja szakadt el* [birtokos jelző]. *A lufid, a piros, kipukkadt* [értelmező].

Ezen a ponton kell megjegyezni a melléknév még egy tulajdonságát: azt, hogy **fokozható**. A **középfok** (*nagyobb, kisebb*) és a **felsőfok** (*legnagyobb, legkisebb*) az **alapfok** fenti mindhárom funkcióját betöltheti: *A (leg)nagyobb fiú megérkezett* [minőségjelző]. *Ő a (leg)nagyobb* [névszói állítmány]. *A (leg)nagyobbat kérem* [főnévként használt melléknév, itt tárgyi funkcióban].

Két ok miatt emelendő ki mégis a melléknév fokozása egy szintaxiskurzuson. Egyrészt, az összehasonlításnak vannak mondattani következményei: ami magyarul *X-bb valakinél, valaminél, a leg-X-bb valakik, valamik közül/között*, azt idegen nyelven hogyan fejezzük ki? Másrészt, bár magyarban (és sok más nyelven) a középfok és a felsőfok képzése tisztán morfológiai folyamat, a héberben (és szintén sok más nyelven) a fokozás a szintaxis eszköztárát veszi igénybe. (Angolul mindkettőt.) A középfokot héberül gyakran a ׀ prepozíció, a felsőfokot pedig egy határozott névelő (és néha a ׀ előljáró) jelzi:³

- (1) מִה מְדַבֵּר מִדְּבַר וְמִה עוֹ מְאָרִי
Mi edesebb a méznél, és mi erősebb az oroslánánál? (Bír. 14:18)
- (2) הַיִּפֶּה בְּנָשִׁים
... a legszebb a nők között... (Ének éneke 1:8)

² Pontosabban fogalmazva: ebben az esetben *mutató determinánsról* van szó. Névmási funkciót akkor töltene be, ha névszó (főnév) *helyett* állna, mint a következő mondatban: *János szereti azt* [amire rámutatok, vagy amiről éppen beszéltünk]. A magyarban – de nem minden nyelvben – egybeesnek a mutató névmások a mutató determinánsokkal, és ezért pontatlanul mindkét funkciójukra a *mutató névmás* elnevezés használatos. Például franciául azonban a mutató névmások (*ceci, cela...*) és a mutató determinánsok (*ce, cette...*) jobban különválnak.

³ További példák Arnold és Choi 2.5.4. alfejezetében (pp. 27–28), amelyek áttekintése *feltétlenül ajánlott*.

A határozott névelő mondattani funkciói

Milyen szerepeket tölthet be a héber határozott névelő a mondatban? Most arra a kérdésre keressük a választ, hogy a héber határozott névelő milyen „jelentéseket” fejezhet ki, azaz milyen helyzetekben használható, használandó.⁴

Bár az általunk ismert legtöbb nyelvben van mind határozott, mind határozatlan névelő, ez a képlet nem feltétlenül igaz valamennyi nyelvre. A mai európai nyelvekben a névelők viszonylag új fejlemények, és például a szláv nyelvekben egyáltalán nem léteznek. Hasonlóképpen, a bibliai héberben is viszonylag friss újítás volt a határozott névelő: a korábbi rokon sémi nyelvekben nem létezett, sőt a legkorábbi bibliai szövegekből is feltűnően hiányzik.⁵

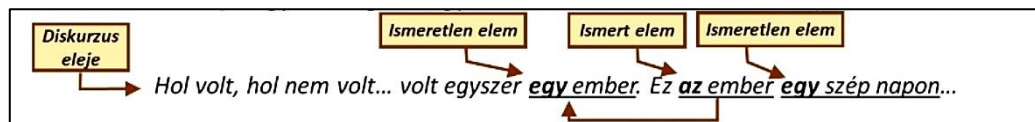
Határozatlan névelő a hagyományos nyelvtanok szerint nem létezik a héberben, bár néha az *אחד* / *אחת* ('egy') számnév hasonló funkciót tölt be: *אִישׁ אֶחָד מִן הָרַמְתִּים* 'volt [egyszer] egy ember Ramataimból' (1Sám. 1:1). Fordítsuk most a figyelmünket a határozott névelőre (*ה*), amelynek használata (funkciói) részben hasonlít a magyar (és az angol) határozott névelőjéhez, részben viszont eltér tőle.

Néhány gondolat a diskurzusszemantikából

A határozottság „alapfunkciója” a világ nyelveiben az, hogy megkülönbözteti az ismertet az ismerlentől. A kortárs nyelvészet egyik ága, a *diskurzusszemantika* ezt úgy fogalmazza meg, hogy a diskurzus résztvevői (a beszélő és a hallgató, amely szerepek időnként meg is fordulhatnak) a diskurzus során közösen építik fel a diskurzus „világát”: azok az entitások (személyek, állatok, eszközök...), a „világ” azon elemei, amelyek szóba kerülnek, aktívvá válnak a diskurzus résztvevőinek az agyában. Ha a beszélő határozott névelőt használ, akkor a hallgató ezen ismert, korábban említett elemek közül keresi meg azt, amelyre a beszélő gondolhatott. Ha viszont a beszélő határozatlan névelőt használ, akkor a hallgató azt úgy értelmezi, hogy egy új, eddig nem említett elemet kell hozzáadni a diskurzus „világához”.

A kék keretes gondolatmenetből következik a határozott névelő első három funkciója:

- (a) Egy, a diskurzusba korábban már beemelt (nemrég említett, tehát a beszélő és a hallgató által egyaránt ismert, a figyelmük fókuszába került) elemre, entitásra történő hivatkozás (vö. Jób 1:1):

- (b) Egy, a diskurzusba már bekerült birtokos birtoka: pl. *ennek az embernek az ökre* (bár az ökor új elem a diskurzusban, de a tulajdonosát már bevezettük a *hol volt, hol nem volt...* mondatban).
- (c) Egyedi entitások a világban (*a Nap, a főpap*) és általános fogalmak (*a tűz, az arany, az éfa* [mértékegység], *az oroslán* [mint fajta], *a csillagok, a gonoszok, a kánaánita* [nép]...) automatikusan részei bármely diskurzusnak. Egyes vonatkozások számunkra nem, de a kortársak számára szintén közismertek voltak: *a tölgyfa Bét-El-nél* (vö. Gen. 35:8), *a földrengés Uzija és Jeroboám királyok idejében* (vö. Ámosz 1:1).

A bibliai héber határozott névelőnek ez a három funkciója hasonlít az általunk ismert nyelvek névelőjéhez. További funkciói már egyáltalán nem univerzálisak:

⁴ Aki összeveti egymással a melléknévről és a névelőről szóló szakaszokat, észreveheti, hogy a *funkció* szó hány eltérő értelemben („funkcióban”) használatos a nyelvészetben belül. Ehhez vegyük még hozzá az angol *function* szó 'függvény' jelentését is, amelyet szintén érdemes észben tartani angol nyelvű nyelvészeti szakirodalom olvasása során.

⁵ Hasonlítsuk össze a klasszikus bibliai hébert képviselő Gen. 1:1-et (*אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ*) Malkicedek archaikusabb nyelvezetű áldásával (Gen. 14:19: *קִנְיָה שְׁמַיִם וְאָרֶץ*). Ld. Waltke & O'Connor 1990:250.

- (d) Mutató funkció, gyakran egy mutató determinánssal („névmással”) együtt, például *הָאִישׁ הַהוּא* 'az a férfi' (Jób 1:1).
- (e) A „megszólító eset” (*vocativus*)⁶ jelölése: pl. *בֶּן מִי אַתָּה הַנְּעָר* 'kinek vagy a fia, ifjú?' (1Sám. 17:58).
- (f) Egyes rögzült kifejezésekben: például időpontokra rámutató kifejezésekben (*הַיּוֹם* 'ma', eredetileg 'az a nap'; *הַלַּיְלָה* 'ma éjjel'; *הַשָּׁנָה* 'idén, ebben az évben'; *הַפֶּעַם* 'ez alkalommal, most'; ...), valamint tulajdonnevekben (*הַיַּרְדֵּן* 'a Jordán folyó'; *הַלְּבָנוֹן* 'a Libanoni-hegység'; ...).
- (g) Participiumok előtt gyakran átértelmezhető vonatkozó névmássá ('aki, ami, amely' jelentéssel): *מִן הַמְּעַרְכָּה אֵנְכִי הֶבֵּאתָ* 'én [vagyok az,] aki visszatért a csatából' (1Sám. 4:16).⁷

Végezetül ismételjük még át azt, hogy a héberben egy főnév (vagy főnévi csoport) több okból is számíthat szintaktikailag határozottnak: (1) a határozott névelővel ellátott főnevek, (2) a tulajdonnevek, (3) a birtokos szuffixummal ellátott főnevek, valamint (4) bizonyos *constructus*-os szerkezetek is határozottnak számítanak az előző tananyagban tárgyalt egyeztetés, valamint a tárgynak az *את* prepozícióval történő jelölése szempontjából.

A feladat

A csoporttársaival közösen válasszanak ki egy bibliai szövegrészletet (szemelvényt), amelyet szövegolvasáson lehetőleg már feldolgoztak. Legyen legalább 14-16 bibliai vers terjedelmű.

Keressenek ebben a szövegben minél több (legalább 8-10) főnévi csoportot, és vizsgálják meg azt minél több szempontból:

- (1) Egyértelmű számukra, hogy mi számít egy főnévi csoportnak? Mi alapján döntöttek?
- (2) Találnak példát arra, hogy egy főnévi csoport belsejében egy kisebb főnévi csoport található?
- (3) Eldönthető, hogy mi a főnévi csoport „alaptagja” (feje)? Mindig van ilyen?
- (4) Mit tartalmaz még a főnévi csoport az alaptagján kívül?
- (5) Milyen funkció(k)ban találkoztak melléknévvel a főnévi csoportokon belül? (Vagy azokon kívül?)
- (6) Milyen funkció(k)ban találkoztak névelővel a főnévi csoportokon belül? (Vagy azokon kívül?)
- (7) Milyen további érdekességeket fedeztek még fel?

Készítsenek elő egy 5 perc terjedelmű **kiselőadást**, amelyen a csoport tagjai bemutatják, hogy mit figyeltek meg a **szórend és egyeztetés** terén a vizsgált szemelvényben.

A feladatokat a csoporttársaival közösen oldják meg: ha lehet, személyesen (ha nem, akkor emailben vagy chatben). *Nincsen jó és rossz válasz*, az pedig különösen hasznos, ha társaival eltérő véleményeket képviselnek. Azt, hogy mire jutottak, órán fogjuk megvitatni.

⁶ A megszólításra (*vocativusra*) visszatérünk néhány hét múlva. Előljáróban: például a *Gyerek, figyelj a szavamra!* mondat első szava nem lehet a mondat alanya, mert nem egyezik az egyes szám második személyű igével. Hanem egy szervesen mondatrész, méghozzá *megszólítás*. Ezt a megszólítást jelzi a bibliai héber gyakran határozott névelővel (feltéve, hogy az adott szó kaphat névelőt):

⁷ A névelő ezen funkciójával kapcsolatban ld. Waltke & O'Connor 1990:248.